

УДК 658.5.012

Михальченко Г.Г.*доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри економіки підприємств та менеджменту
Навчально-наукового професійно-педагогічного інституту
Української інженерно-педагогічної академії*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ МАШИНОБУДІВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES ARE IN THE CONDITIONS OF VAGUENESS

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню існуючого стану машинобудування України. Визначено найбільш суттєві фактори, що обумовлюють невизначеність для машинобудівних підприємств. Проаналізовано проблеми інноваційного потенціалу, інвестиційної активності, зношеності основних засобів, зовнішньої торгівлі України продукцією машинобудівної промисловості тощо. Запропоновано комплекс перспективних напрямів розвитку машинобудівних підприємств в умовах невизначеності.

Ключові слова: машинобудування, інноваційна активність, інвестиційний потенціал, зношеність основних засобів, невизначеність.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию состояния машиностроения Украины. Определены наиболее существенные факторы, которые обуславливают неопределенность для машиностроительных предприятий. Проанализированы проблемы инновационного потенциала, инвестиционной активности, изношенности основных средств, внешней торговли Украины продукцией машиностроительной промышленности и т. д. Предложен комплекс перспективных направлений развития машиностроительных предприятий в условиях неопределенности.

Ключевые слова: машиностроение, инновационная активность, инвестиционный потенциал, изношенность основных средств, неопределенность.

ANNOTATION

Article is devoted research the current state of engineering of Ukraine, the author defines the most significant factors causing uncertainty for machine-building enterprises; We analyze the problems of innovation potential, investment activity, depreciation of fixed assets, foreign trade of Ukraine production engineering industry, and so on. A set of promising directions of development of machine-building enterprises in the conditions of uncertainty.

Keywords: Machinery, innovative activity, investment potential, depreciation, uncertainty.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку промисловості України характеризується надзвичайно складним економічним станом. Економіка знаходиться на межі руйнації, випадаючи з процесу реалізації світових технологій. Спостерігається відтік інвестицій, як закордонних, так і вітчизняних, зупиняються підприємства, руйнуються налагоджені виробничі ланцюги, відбувається скорочення працівників, вітчизняний ВВП на душу населення в 2013 р. складав лише 3,1 тис. доларів США, що відповідало передостанньому місцю в Європі, а вже у 2014 р. ВВП знизився до 10%, зовнішній борг держави зріс до 30,8 млрд. доларів США, при цьому реальна заробітна плата знизилася на 21,9% [1].

Машинобудівна промисловість не є винятком. Галузь, з одного боку, відчуває значний брак інвестицій для оновлення основних фондів та підвищення конкурентоспроможності, а з іншого – відбувається зниження попиту на її продукцію через гальмування економіки на внутрішньому ринку та низькою конкурентоспроможністю на зовнішніх ринках. Ситуація ускладнюється умовами невизначеності подальших перспектив розвитку галузі, що обумовлено концентрацією машинобудівних підприємств у Південно-Східному регіоні країни, які знаходяться в безпосередній близькості із зоною АТО та нерегульованістю законодавства щодо виходу на європейський та інші світові ринки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика функціонування машинобудівних підприємств представлена в численних дослідженнях українських та закордонних фахівців, серед яких О. Амоша, Ю. Барташевська, Б. Данилишин, В. Геєць, С. Ілляшенко, Б. Кваснюк, С. Колосок, В. Мельник, А. Українець, О. Шагуров та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Переважна більшість останніх науково-практичних досліджень присвячена проблемам підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств або визначенню напрямів подолання кризових явищ, але проблеми функціонування машинобудівних підприємств в умовах невизначеності, по суті, залишаються невирішеними.

Мета статті полягає в дослідженні існуючого стану машинобудування України, визначенні найбільш суттєвих проблем функціонування машинобудівних підприємств та розробці перспективних напрямів розвитку машинобудівних підприємств в умовах невизначеності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Машинобудівництво України – це один з найбільш потужних секторів промисловості, що об'єднує понад 20 спеціалізованих галузей та більше 11 тис. підприємств. Частка машинобудівної галузі в українській промисловості перевищує 15%, у ВВП становить близько 12%, що набагато менше, ніж в розвинутих країнах, в яких вона досягає від 30 до 50% [2]. Загалом у

машинобудуванні зосереджено понад 15% вартості основних засобів, майже 6% оборотних активів вітчизняної промисловості та понад 22% загальної кількості найманих працівників.

Сьогодні переважна більшість машинобудівних підприємств України потерпає від неможливості оновлення основних засобів та їх нерационального використання, відсутності сучасних технологій виробництва, низького рівня інноваційної активності, браку інвестицій, зниження внутрішнього та зовнішнього попиту на продукцію, низького рівня платоспроможності товаровиробників, залежності вітчизняних підприємств від імпорту комплектуючих, сировини та обладнання; високого рівня енергоємності виробництва; зростання цін у гривневому еквіваленті на енергоресурси й підвищення інших тарифів, нестабільного валютного курсу, відсутності державної підтримки вітчизняного виробника.

Необхідно розуміти, що підприємства не можуть вибудувати стратегію подальшого розвитку, не розуміючи, що чекає їх навіть в найближчій час, не говорячи про стратегічні перспективи. Унаслідок воєнного конфлікту на Донбасі економіка України функціонує в умовах невизначеності. У соціально-економічному аспекті проблема невизначеності може розглядатися з різних точок зору. При цьому кожне положення про невизначеність є пов'язаним з іншими і не суперечить змістовному наповненню положень, а тільки доповнює і розширює представлення про них [3]. Найбільш важливими для машинобудівних підприємств серед факторів невизначеності є ризик, який знаходиться в прямій залежності від невизначеності, тобто при зростанні невизначеності зростає і ризик. Другим є те, що невизначеність припускає неоднозначність реалізації подій, що породжується чинниками невідомої природи. Таким чином, у сучасних умовах невизначеність виступає обмежувачем керованості та стабільності організаційно-економічної системи всієї економіки країни.

У цілому скорочення валового нагромадження основного капіталу у 2014 р. становило 23,0%, що продовжило тенденцію до падіння 2013 р. (-8,4%). При цьому частка інвестицій у структурі ВВП знизилася і досягла 14,0% ВВП (у 2013 р. цей показник становив 16,9%). Це свідчить про системне скорочення інвестиційного потенціалу розвитку національної економіки. Капітальні інвестиції у 2014 р. скоротилися на 11,8% на тлі падіння у 2013 р. Вітчизняні підприємства задовольняють власними коштами лише на 71,5% потреб у капітальних інвестиціях. Продовжується зниження капітальних інвестицій у виробництво машин та устаткування (рис. 1).

У 2014 р. лише 2,7% видатків на капітальні інвестиції було профінансовано за рахунок коштів іноземних інвесторів. При цьому скорочення прямих іноземних інвестицій в економіку України у 2014 р. становило 12,2 млрд. дол. США, або

21,0% відносно 2013 р. Загалом інвестиційна активність у машинобудівній галузі за роки незалежності зменшилася у 13 разів (з 29,3% у 1990 р. до 2,23% у 2013 р.) [4]. Довготривала стагнація інвестиційних процесів суттєво обмежує потенціал відновлення машинобудівної галузі. Отже, проблема підвищення інвестиційної привабливості та залучення іноземних інвестицій є надзвичайно гострою як для машинобудування, так і для всієї української економіки.

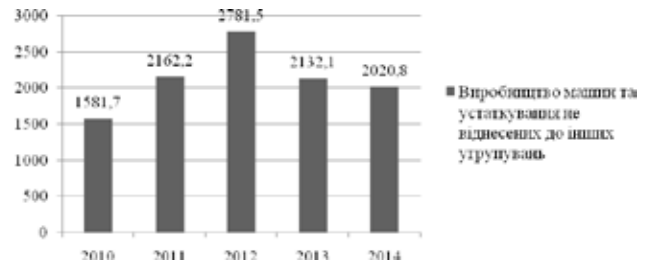

Рис. 1. Капітальні інвестиції за видами промислової діяльності за 2010–2014 рр., млн. грн.

Джерело: складено за даними [1]

Проблема низької інвестиційної активності загострюється в умовах критичної зношеності основних засобів в економіці України. У 2014 р. загальний ступінь їх зношеності за всіма видами економічної діяльності досяг 77,3% (на початок 2014 р.) Зношеність основних засобів у промисловості становила 56,9% [5]. Такий рівень зношеності основних засобів свідчить про їх технологічну застарілість. Для більшості галузей та секторів економіки України нагальним завданням є практично повне оновлення виробничих потужностей на сучасній технологічній базі.

Зношеність основних засобів промислових підприємств в Україні вже сягає більше 60% проти 20–25% у європейських підприємств, що априорі унеможлиблює конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світових ринках. Ситуація зі зносом основних засобів машинобудівних підприємств виглядає ще більш катастрофічно. Так, у 2009 р. він дорівнював 81,9%, а у 2010 р. – вже 83,4%. Серед підгалузей машинобудування найвищий ступінь зносу зафіксовано на рівні 89,2% у 2009 р. – у виробництві машин та устаткування, а найменший – 51,7% за цей самий період – у виробництві електричного, електронного та оптичного устаткування. Сьогодні ступінь зносу основних засобів на промислових підприємствах сягає понад 57%, машинобудівних – понад 63%, серед них виробництво машин та устаткування – 60,8%, виробництво електричного, електронного та оптичного устаткування – 52,7% та виробництво транспортних засобів та устаткування – 70,4% [6]. Для зміни ситуації українським підприємствам необхідно провести корінну реконструкцію своїх виробничих потужностей. Лише за цієї умови можливо налагодити випуск високотехнологічних виробів та збільшити продуктивність праці при їх виготовленні.

Необхідно враховувати, що ефективність праці в Україні також є надзвичайно низькою. Так, в 2013 р. на одного трудоактивного українця припадало 7,9 тис. доларів США виробленого ВВП, цей же показник вдвічі більше у Білорусі, в 2,5 – у Румунії, в 3,6 – у Польщі. Україна сьогодні знаходиться серед 19 слаборозвинутих країн, де продуктивність праці та середньодушові доходи населення після 1990 р. знизилися на 20–22%.

За цих умов зниження індексів машинобудівної продукції є закономірним. Перша хвиля такого зменшення відбулася у 2009 р., що обумовлено наслідками світової кризи, після чого незначне збільшення відбулось у 2010 р. Зростання спостерігалось у всіх підвидах машинобудівної промисловості (рис. 2): машинобудуванні, крім ремонту та монтажу машин і устаткування (на 15,9%), виробництві електричного устаткування (на 28,6%), виробництві машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань (на 10,2%), виробництві автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів (на 19,1%).

Починаючи з 2012 р., відбувається посилення негативних тенденцій щодо випуску продукції зниження за винятком виробництва електричного устаткування, яке в 2014 р. ледве досягало 100,9%.

Таке зниження обумовлено як зовнішніми, так і внутрішніми причинами, які достатньо повно висвітлені в вітчизняних науково-практичних дослідженнях [4; 7]. Необхідно розуміти, що частково таке зниження може бути пов'язане і з тим, що частина машинобудівних підприємств знаходиться на території зони проведення Антитерористичної операції та тимчасово окупованій території АР Крим.

Закономірним є і зниження рівня рентабельності операційної діяльності підприємств за видами промислової діяльності (табл. 1). Вперше за останні роки у 2014 р. була зафіксована від'ємна рентабельність виробництва електричного устаткування (1,5%), яке завжди користувалося достатньо високим попитом і за межами країни.

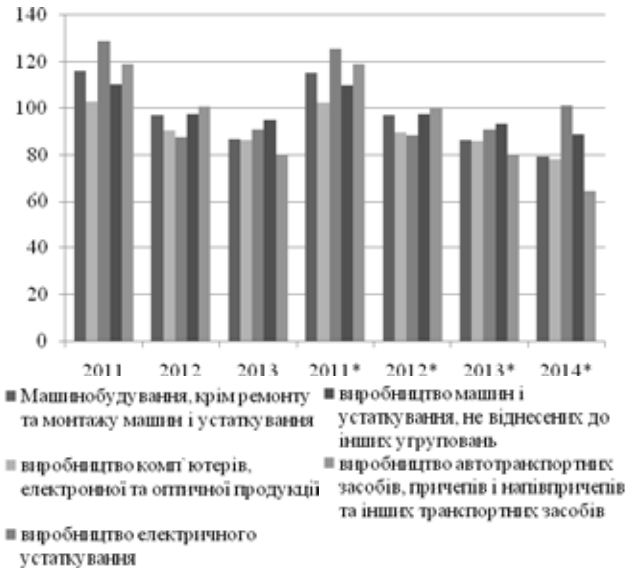

Рис. 2. Індекси деяких видів промислової продукції в Україні за 2011–2014 рр.

*Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції
Джерело: складено за даними [5]

Скорочення виробництва промислової продукції на підприємствах-експортерах, спричинене воєнними діями на Донбасі, призвело до відчутного згортання товарного експорту. У 2013 р. у галузях машинобудування при скороченні виробництва на 20,6% зниження експорту становило 30,4%.

Аналізуючи стан зовнішньої торгівлі України у 2005–2012 рр., можна зробити висновок, що зростання експортної орієнтованості вітчизняного машинобудування супроводжувалося одночасним збільшенням залежності української економіки від імпорту машинобудівної продукції. Так, за 2005–2012 рр. частка імпорту продукції машинобудівної промисловості у загальній структурі товарного імпорту України становила у середньому за період 26,7%, у 2012 р. – 26,5% (рис. 3). Від'ємне сальдо

Таблиця 1
Рівень рентабельності операційної діяльності машинобудівних підприємств за видами промислової діяльності в Україні

Показник	2010	2011	2012	2013	2010*	2011*	2012*	2013*	січень-вересень 2014* ¹
Машинобудування	7,0	9,3	9,9	6,6	7,0	9,3	10,0	6,5	0,2
виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	3,6	13,8	5,8	4,2	3,4	13,8	5,6	3,9	0,4
виробництво електричного устаткування	6,4	4,1	9,3	8,2	6,4	4,0	9,2	8,2	-1,5
виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	5,5	5,6	6,2	5,4	5,4	5,5	6,2	5,4	0,5
виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	9,1	12,1	12,6	7,2	9,1	12,3	12,8	7,1	0,5

* Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств

¹Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополь, за 2014 р. також без частини зони проведення Антитерористичної операції

зовнішньої торгівлі зросло у 1,7 рази (з – 5,4 млрд. дол. США у 2005 р. до – 9,1 млрд. дол. США у 2012 р.). Імпорт за вказаний період збільшився у 2,2 рази, а експорт – у 2,9 рази (з 4,6 млрд. дол. США у 2005 р. до 13,3 млрд. дол. США у 2012 р.).

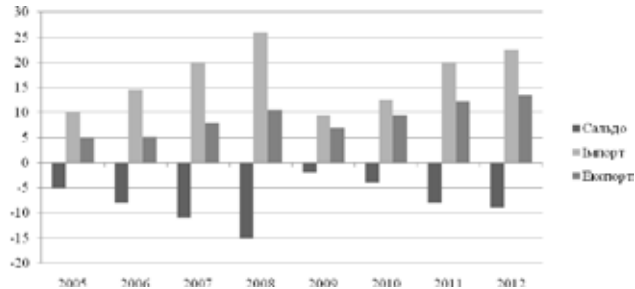

Рис. 3. Динаміка зовнішньої торгівлі України продукцією машинобудівної промисловості у 2005–2012 рр., млрд. дол. США

Джерело: складено за даними [8]

Основний експорт продукції машинобудування довгий час був орієнтований на Росію. На сьогодні цей вектор потребує зміни напрямку. За підсумками 2014 р. виручка від експорту до РФ знизилась у 2,4 рази – до 7 млрд. дол. США. Втрат зазнали експортери машинобудівної продукції (у 2014 р. виторг зменшився на третину порівняно з рівнем 2013 р.).

Сьогодні цей ринок по зрозумілим причинам продовжує скорочуватися. Ураховуючи події минулого 2014 р., тенденції у змінах партнерських взаємовідносин із підприємствами РФ та підприємствами тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополь, необхідно розуміти, що не лише збільшується невизначеність господарської діяльності, але й зростають ризики її ведення, розміри можливих додаткових витрат і втрат, скорочення попиту на «традиційні» види продукції, «звуження» ринків збуту [9].

Викликає занепокоєння і зміна у структурі експортних товарних поставок за рівнем технологічності. У 2014 р. значно зросла частка низькотехнологічних товарів в експорті (до 26,0%, або 14 млрд. дол. США, що на третину більше за рівень 2008 р.), натомість на високотехнологічні та середньо-високотехнологічні товари разом припадало лише 19,2% (причому зниження прибутку від рівня 2008 р. становило майже 35,0%).

Для подальшого розвитку машинобудівних підприємств в існуючих умовах невизначеності необхідна реалізація комплексу заходів, направлених на:

- забезпечення фінансово-кредитної підтримки розвитку внутрішнього виробництва;
- створення процесів адаптації до інформаційно-технологічної парадигми розвитку шляхом активізації інноваційних процесів та їх реалізації у виробничу діяльність;

- удосконалення галузевої структури машинобудування та запровадження політики диверсифікації продукції та сфер діяльності, розширення асортименту й номенклатури продукції за рахунок розвитку підприємств, що виробляють товари народного споживання;

- підтримку інтересів вітчизняних виробників за рахунок запровадження державних закупівель, змін тендерної політики;

- реалізацію процесу деолігархізації та демонополізації;

- зменшення навантаження на фонд оплати праці завдяки перерозподілу платежів та зборів між роботодавцями і працівниками, а також удосконаленню наявної в країні податкової політики;

- пошук альтернативних ринків збуту для вітчизняної продукції;

- підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на національному і міжнародному ринках шляхом запровадження сучасних технологій, залучення науковців до стратегічних розробок в галузі.

Висновки. Машинобудування, забезпечуючи майже усі галузі народного господарства, служить основою економіки будь-якої країни і відіграє вирішальну роль в прискоренні науково-технічного прогресу. Враховуючи сучасні реалії функціонування машинобудівних підприємств в умовах невизначеності, держава повинна забезпечити захист вітчизняного ринку машинобудівної продукції, створити умови для залучення інвестицій та впровадження сучасних технологій для підвищення конкурентоспроможності продукції та виходу на світові ринки збуту, реалізації стратегічних орієнтирів нової сучасної парадигми зовнішньоекономічної стратегії галузі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
2. Фарінович І.В. Тенденції розвитку машинобудівної галузі в економічному розвитку України / І.В. Фарінович // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – № 19. – С. 83–88.
3. Кузьмін Е.А. Организационно-экономические системы в условиях неопределённости и определённости: оценка значений энтропии и неэнтропии / Е.А. Кузьмин // Управленец. – 2012. – № 11–12. – С. 44–54.
4. Промисловість і промислова політика України-2013: актуальні тренди, виклики, можливості: [наук.-аналіт. доп.] / О.І. Амоша, В.П. Вишневський, Л.О. Збаразська [та ін.]; за заг. ред. В.П. Вишневського; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 2014. – 200 с.
5. Аналітична доповідь до Щорічного послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішню та зовнішню становище України в 2015 році». – К.: НІСД, 2015. – 684 с.
6. Кривецький І.О. Аналізування стану та тенденцій розвитку машинобудівних підприємств в Україні / І.О. Кривецький // Lviv Polytechnic National University Institutional Repository [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>.

7. Півень А.І. Фактори кризового стану підприємств машинобудівної галузі / А.І. Півень // Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики. – 2009. – № 4 (8). – С. 85–96.
8. Щодо реалізації потенціалу машинобудівної галузі у стратегії імпортозаміщення. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1110/>.
9. Гончар О.І. Ідентифікація ризиків в управлінні потенціалом підприємства / О.І. Гончар // Europejskie Studia Społeczno-Gospodarcze. – Polska: Europejskie Stowarzyszenie Promocji Nauki. – 2013. – № 1. – С. 20–33.